

KÁLVIN JÁNOS ÉLETE ÉS REFORMÁCIÓJA.

ÍRTA:
S. SZABÓ JÓZSEF.

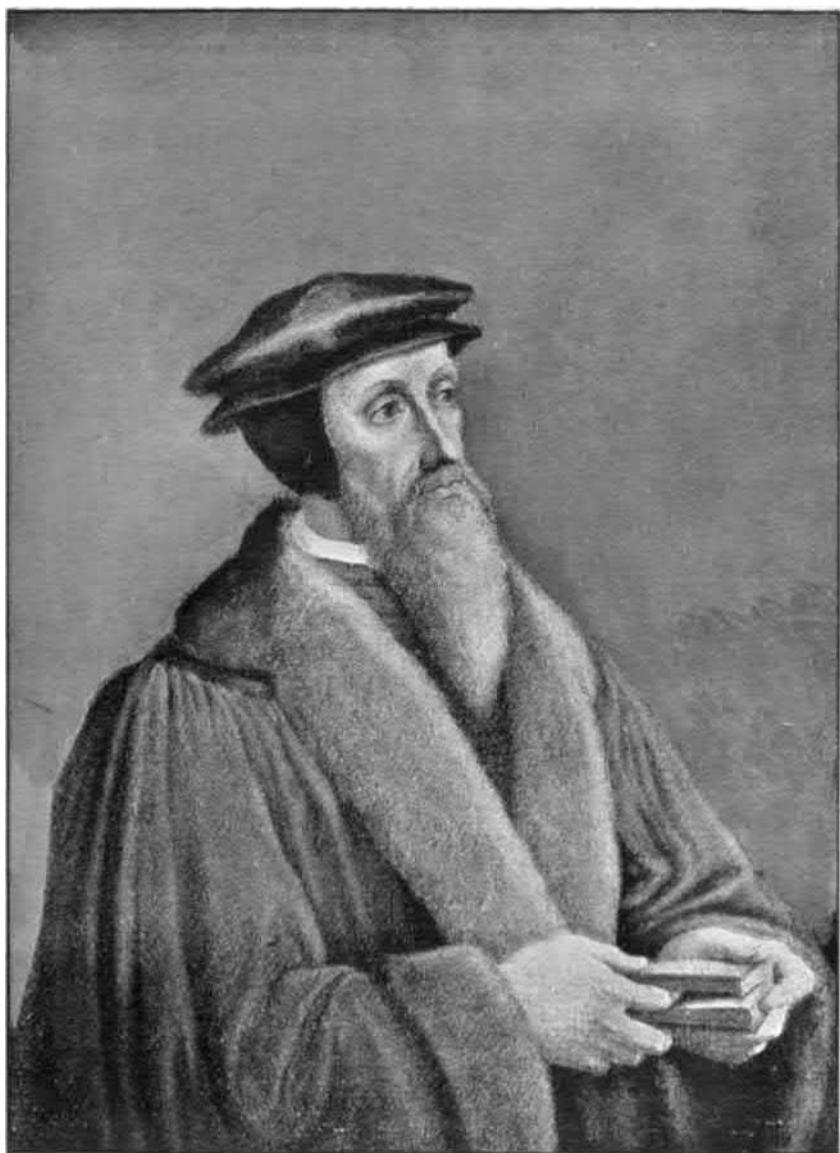
A NAGY REFORMÁTOR SZÜLETÉSÉNEK 400 ÉVES FORDULÓJA
EMLÉKÉRE KIADTA

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ EGYETEMES
KONVENTJE.

MÁSODIK KIADÁS.

DEBRECZEN
1909.
Ára 20 fillér.

MEGRENDELHETŐ A
DUNÁNTÚLI REF.
EGYHÁZKERÜLET
PÜSPÖKI HIVATALÁ-
NÁL KOMÁROMBAN.

KÁLVIN JÁNOS.

KÁLVIN JÁNOS

ÉLETE ÉS REFORMÁCIÓJA.

ÍRTA.:
S. SZABÓ JÓZSEF.

A NAGY REFORMÁTOR SZÜLETÉSÉNEK 400 ÉVES FORDULÓJA
EMLÉKÉRE KIADTA
A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ EGYETEMES
KONVENTJE.

Második kiadás.

Ára 20 fillér.

DEBRECZEN, 1900.
HEGEDŰS és SÁNDOR könyvkiadóhatala.

DEBRECZKN SZ. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLA LATA 1909.

1909-ik esztendőben ünnepet ülnek a református keresztyének az egész föld kerekségén. Lélekben visszaszállnak messze, messze a régi időkbe. Azokban a régi időkben, közel négyszáz esztendővel ezelőtt, az ifjak csudálatos látásokat láttak és a vének boldog álmokat álmadtak. Ragyogó világosság áradt szét a lelki országban, melyet évezredes sötétség ejtett hatalmába. Az egek megnyíltak, mint egykor István vértanú előtt, s megjelent újra tiszta fényben az *Embernek fia*. Elrablóit trónját az anyaszentegyházban visszaszerzé, királyi hatalmát és dicsőségét helyreállította, s az elvesztett, drága kincset, az idvességre egyedül vezérlő evangéliomot ismét napvilágra hozta. A maga Szendéikével ihletett, mintegy a porból támasztott férfiakat, akikből világrengető hősök lettek. A hegyeket mozgató, igaz hit lelkesítette és sarkalta munkára őket. Rettenthetetlenül szálltak szembe a megrögzött bűnökkel, a felburjánzott tévedésekkel, a testtel, a vérrel, a világ hatalmasaival. Semmisem, drága előttük, csakhogy elvégezzék a munkát, melyre őket a Gondviselés elhívta. Mint a Krisztus vitézei, az ő dicsőséges szolgálatában, az életet és a halált egyaránt megvetették.

Ott van köztük *Kálvin János* is, evangéliomi, szent hitünk győzelmes bajnoka, református egyházunk megalapítója. Példaszerű élete, bámulatos munkássága, az igazság, melyet hirdetett, a siker, melyet elért, fényivel veszi körül nevét és alakját. Úgy tekintjük őt, mint akit az Isten örök dicsőséggel koronázott meg. De a dicsőség nem az ő személyét, hanem; az ő szolgálatát illeti. Mert hiszen az ember, még ha a legnagyobb is, csak múló árnyék, törékeny cserépedény. Istennek tartozunk mindenünkkel. Tőle nyerjük ideig és örökötartó boldogságunkat, melyben nekünk semmi részünk nincs. Ez a Kálvin tanítása.

Ehhez tartjuk magunkat most is, amidőn Kálvin születésének négyszáz esztendős fordulóját ünnepeljük, s felidézzük, emlékezetünkben az ő nagy alakját és dicsőséges élétét. Nem Kálvint dicsőítjük, hanem a lelket, amely vezette s az igazságot, amelynek szolgájává szegődött. Ezt ünnepük az egész

világon; ezt ünnepeljük mi magyar reformátusok is abból az alkalomból, hogy megértük a Kálvin születésének négyszáz esztendős fordulóját. Ha valamely nemzet fiainak, akkor különösen nekünk magyaroknak van okunk ezt ünnepelni. Mert mit jelen Kálvin neve, tanítása, alkotmánya Magyarország történetében? *Jelenti a magyar* vallást, a magyar nyelvet, a magyar szabadságot. Nekünk Kálvin reformációja nemcsak lelkismereti szabadságot adott, hanem polgári jogainknak, sokszor halálra szánt alkotmányos életünknek és nemzeti szabadságunknak is fenntartó oszlopává lett.

Szívből köszöntjük hát a letűnt nagy évszázadot, mely, a többi jeles közt, Kálvint szülte nekünk.

1. Kálvin születésé, neveltetése, megtérése.

Franciaországban, nem messze Páristól, *Noyon* városában született *Kálvin János* 1509 július 10-én. Családja előkelő származással, magas ranggal, dús vagyonnal nem dicsekedhetett. Szerény, de tisztes polgári állást foglalt el. „Engem a homályból és a szegénységből hívott elő az Úr, — írja maga Kálvin, — hogy az evangéliom hírnökének és szolgájának tiszteletreméltó hivatalát bízza reám.“ Apjáról való nagyapja kádár mesterséget folytatott; anyjáról való nagyapja pedig mint egy kis vendéglős kezdette pályáját. Miután szorgalmával és ügyességevel némi vagyonra tett szert, vendéglőjét eladt a Noyonba vonult. Ott olyan tiszteletet vívott ki magának, hogy városi tanácsosnak is megválasztották.

Ez idő tájban vezérelte Noyonba a Gondviselés Kálvinnak apját, még mint fiatal embert. Ő már elhagyta a mesterséget, kitanult és ügyvéd lett. *Gellértnak* hívták. Mint ügyvéd, eszével és kellemes modorával, csakhamar az egész város tetszését megnyerte. A papság és a nemesség öt bízta meg ügyeinek vezetésével; utóbb a noyoni püspöknek és a káptalannak ügyvédje és meghitt embere lett. A tanácsos szép és istenfélő leányát, a kegyes *Lefrank Johannát* választotta magának feleségül. Boldog házasságukat 4 fiúval és 2 leánnyal áldotta meg az; Isteni A mi nagy reformátorunk másodiknak született. Gyöngé testű, vezna gyermek; zárkózott természetű, komoly kedélyű, bámulatosan okos és éles elméjű.

Ez a kofán érett és túlságosan komoly gyermek édes anyja vezetése alatt szigorú vallásosságban növekedett fel. Lefrank

Johanna, mint korának sok hívő asszonya, vakbuzgó katholikus volt; babonás érzéssel, balga rajongással vett részt az-isténi-tiszteletekben, búcsúkban, körjáratokban, meg egyéb cifra szer-tartásokban, fényes misékben, melyek által' a- pápás kégyház: messze eltért az apostoli egyszerűségtől· és elhomályosította a Krisztus tiszta tudományát. A buzgó anya vitte magával János: fiát is templomból templomba,, még más városokba is.. Muto-gatta neki s csókoltatta vele a szentképeket, feszületekét és ereklyéket. Odahaza s az úton, sétaközben is, imádságra oktatta;: azonban, katholikus szokás szerint, ez az imádság nem Isten kreeste, hanem szűz Márát és a szenteket hívta segítségül. így nőtt a gyermek 12 éves koráig, amikor édes anyját elveszítette.. De ekkor már lelkében a vallásos bábonasági és balvélekedés, mély, gyökeret vert.

Miután szülővárosában az alsó iskolát elvégezte; apja egy' tekintélyes és előkelő úri. családhoz adta.. Szokás volt ez akkoriban. A gazdag, úri családoknál nevelték a szerényebb sorsú, fiúkat finomabb modorra, világ szerinti ügyességre, nagyobb műveltségre. A házi tanító ismereteiket is gazdagította. Itt nagyon megkedvelték a páratlanul szorgalmas és eszes Kálvint; úgy-: annyira, hogy mikor a család fiai egy párisi kollégiumba · mem tek tanálni, Kálvint is magukkal vitték. Apja papnak szánta.. , ' Párisban ismert meg Kálvin egy *Fáber Jakab* nevű tanárt. Ez a tudós, felvilágosodott és bátor ember erősen ostorozta a romái egyház visszaéléseit és francia nyelvre fordítgatta a bibs hát, hogy a' nép kezébe adja. Az ő tanításai már gondol-; kodóba . ejtették ' Kálvint; égy rokonának, *Olivettin Rőbertnek*. unszolásai pedig rábírták, hogy az akkor tiltott bibliát olvassa és tanulmányozza. Csudálatos világosság áradt a könyvből, s nyomában mintha új ég és új föld tárult volna fel előtte! De az együgyű tudatlansághoz és vastag tévedésekhez tapadt lelkének nehéz volt egyszerre· az evangéliom fényéhez szokni és a pápás szellemben való nevelés hatása alól menekedni. Maga mondta később: „Én a pápaság babonáihoz nagy makacsság-gal ragaszkodtam s.nem könnyű volt ezen mélységes fertőből kiszabadúlnom.“ De ki kellett szabadúlnia. Az Úr így rendelte.

Párisból 1528-ban eltávozott. Apja ekkor arra határozta el- magát, hogy nagyészű fiát a dús jövedelemmel és magas állá-: sokkal kecsegtető jogi pályára adja. így jutott Kálvin;, előbb az *orleansi, azután a boürgesi* (burzsi) híres egyetemre. Itteni tanu-lása idején történt lelkében, s egész élete sorsában a nagy for-dulás.

A burzsi egyetemet és az ott tanuló deákokat akkor már lázba hozta Luther tanítása. Az evangyéliom szózatos igéi az egyetemi kathedrákon is felhangzottak. A híres *Wolmár Menyhért* tanár lelkesedve fogadta és hirdette Jézus tiszta tudományát, melyet a középkori keresztyénség eltemetett. Wolmár megismerte Kálvint az evangyélisták írásaival és Pál apostol leveleivel, melyekről remek magyarázatokat tartott. Ezeknek hatása alatt Kálvint nagy erővel ragadta meg a kegyes élet vágya és vitte magával az evangyéliomi eszmék áradata. Minél többet gondolkozott rajta, annálinkább belátta, hogy — amint maga írja — „a keresztyén tudomány ama kútfejei, melyekből a mi vallásunk igazsága, Isten tiszta és törvényes tisztelete, az emberiség üdvössége csörgedezik, majdnem végkép meg voltak semmisülve; a sákrumentomokkal való élés sokféleképen meg volt rontva és fertözött; az egyház kormányzata az utálatos és tűrhetetlen zsarnokság képére volt változtatva... A világ, ahelyett, hogy Jézus Krisztust igéjében, szentségeiben, lelki áldásaiban kereste volna, képzelt ruhában, ingeiben, lepleiben gyönyörködött s így elhanyagolta a fő dolgot a mellékes kedvéért. Hasonlókép járt el az apostolokkal és vörternékkal is. Ahelyett, hogy életükön gondolkodott és példájokat követte volna, minden buzgalmát arra fordítá, hogy ingükön, övükön, csontjukon és más jelentéktelen maradványaikon elmélkedjék s ezeket mintegy kincses ládájába zárja.”

Ilyen gondolatok és tapasztalatok feltartóztatlanul siettették a Kálvin megtérését. Az egyetemi ifjak és a burzsi családok körében már föl-fölzendült ajakán az evangyéliom. A hagyomány szerint sokkal nagyobb hatással prédikált, mint a barátok.

Mikor így ment előre a világosság útján, egyszer csak kapta a lesújtó hírt, hogy apja meghalt (1531). Magára maradt, egészen függetlenül. Gondolkozott, mitévő legyen? Elhatározta, hogy újrá Párisba megy és tovább képzi magát az akkor alapított francia nemzeti kollégiumban. Mikor Párisba visszatért, lelkében még mindig habozott és ingadozott. Az igazságot látta, megismerte, de szívét az még tökéletesen át nem járta. Az egyház bájait és visszaéléseit orvosolni kívánta, de a római katholikus egyház épsegben hagyásával. Párisban azonban még inkább meggyőződött a régi egyház romlottságáról. Belátta azt is, hogy a pápás tanokat és rendszi nem lehet többé a szentírás alapjára és az ős apostoli egyszerűségre visszavinni. Lelkiismerete nem engedte, hogy tovább habozzék; teljesen elszakadt tehát a római egyháztól és nyíltan az evangyéliom hívének vallotta magát.

Kálvin az ő irataiban több helyen meglemlékezik arról, hogy milyen kemény harcot kellett neki vívnia a gyermekkori nevelés folytán lelkében meggyökerezett téves hittel. „Én — úgymond — az újítástól idegenkedtem, nagy nehezen hallgattam csak meg és kezdetben, — bevallom, — serényen és buzgón elleneállottam. Sok időbe telt, míg beláttam, hogy addig lefolyt egész életemet tudatlanságban és tévelygésben töltöttetem el ... De minél alaposabb vizsgálat alá vettetem magamat, lelkismeretemet annál kegyetlenebb fájdalmak gyötörték . . Tudós és tudatlan előtt egyformán világos volt, hogy az evangéliomi fegyelmezés idegen kezekbe került; hogy a keresztyén szabadság összeomlott; végre, hogy Krisztus uralma megdölt, mikor a pápát elsővé tették . . Átláttam, hogy a tévedéseknek minő szemétdombján fetrengtem s mennyi mocsok és szennyfolt éktelelénített el! Megismertem a nyomorúságot, melybe estem, az örökk halált, mely elnyeléssel fenyegetett. S ekkor, mint kötelességem parancsolta, első lépésem az volt; hogy miután előbbi életemet kárhoztatám, az Úr útjára léptem.“

Megtérése után, mint hajdan Pál apostol, ő is tüstént lelkesen kezdett prédikálni. Szállásán gyűjtötte össze a párisi evangéliusok kicsiny seregét. „Senkise hallgathatta őt már ekkor elragadtatás nélkül. Isten országának ügyét csudálatosán munkálta.“

De a pápás egyház hívei sem aludtak. Szigorú törvényeket hozattak az evangéliom hívei ellen, sőt *I. Ferenc* királyt is teljesen rájok haragították. így állottak a dolgok, mikor 1533-ban Kálvinnek egy *Köp Miklós* nevű orvostanár barátját a párisi egyetem igazgatójává, rektorává választották. Az egyetemi évet a rektornak beszéddel kellett megnyitni a város egyik templomában. Köp Kálvint kérte meg, -mivelhogy ez jobban értett hozzá, hogy beszédet írjon neki. Kálvin készségesen megírta, Köp pedig felolvasta a beszédet az egyetem tanárai, tanulóifjúsága és nagyszámú közönség előtt, mely részint álmélkodva, részint szörnyűkodve hallgatta a rektor ünnepi megnyitó beszédét. Mi volt abban, hogy ilyen hatást tett!? Az evangéliom lelkes védelme; hirdetése annak, hogy Krisztus az egyetlen közbenjáró és hogy egyedül hit által igazúunk meg. A pápás egyház tábora mindebben szentségtörést látott s átkot és halált zúgott Kopra is, Kálvinra is. Az országos főtörvényszék üldözööbe vette őket, mint valami gonosztevőket s 300 tallért tűzött ki fejőkre. De ők, jó embereik segítségével, cl-

menekültek Parisból. Kálvin az utolsó percben csak úgy szabadulhatott meg, hogy barátai kosárban bocsátották le annak a háznak az emeletéről, amelyben tartózkodott. Szakaszott úgy járt, mint Damaskusban Pál apostol, akivel elmondhatta: „*Mindenütt nyomorgattatunk, de meg nem szorítatunk; kétségeskedünk, de nem, esünk kétsége; üldözöttünk, de el nem hagyatunk; tiportatunk, de el nem veszünk.*“ (2. Kor. 4. 8—9.) Óh nem, nem! Isten nem hagyja el az övéit!

2. Kálvin bújdosása.

Bujdosó és vándorló lett hát Kálvin saját hazájában, mint hajdanta Illyés próféta. De reá is gondot viselt az Úr. Adott neki jó barátokat, hogy menekülő lépteiit eltakargassák, őt magát házukban rejtegessék és rendelt számára egy pártfogó királynét. Ez a királyné volt *Navarra* koronás fejének a felesége, I. Ferenc testvérhúga, *Margit*, aki vonzódott a reformációhoz. Udvara *Nérak-ban* tele volt tanításaiért üldözött tudósokkal és protestánsokkal. Ott húzódott meg kis ideig Kálvin is. Később visszatért Párisba, de megint nem maradhatott ott, sőt' Franciaországban sehol, mert a reformáció elleni gyűlölet már annyira ment, hogy máglyáakra hurcolták s kegyetlenül végeztek ki a protestánsokat.

Kálvin ekkor *Strasburg* felé vette útját. Itt azonban nem sokáig maradt. *Bázelbe*, a szabad helvéták földjére ment át (1535) azzal a szándékkal, hogy ott csedesen elvonúlva, a' tudománynak él, s főként a keresztyén vallás igazságait tanulmányozza. Ez a város már egészen reformált volt, ott nyugton lehetett és munkálkodhatott. Rögtön hozzá is látott egy nagy hittani munka megírásához. Közben átnézte és kiigazítgatta az Olivetán Róbert francia bibliafordítását. Ez a fordítás 1535-ben meg is jelent. Kálvin írt elébe egy remek értekezést a szentírás isteni eredetéről. Nemsokára hittani munkájával is elkészült és kiadta 1536-ban ilyen címen: „*A keresztyén vallás tanítása** Huszonhat éves volt, mikor e nagy művet megírta, de becsületére válna az bármely tudományban és bölcseségen megöszült embernek. Ebben tündöklik valójában az ö bámulatraméltő tehetsége és óriási ismerete. Református, keresztyén hitünk alapigazságait adja elő benne, mégpedig úgy, hogy méltán mondhatta róla egyik életírója: „Az Isten fián kívül soha még egy ember sem

hirdette a tiszta és örökigazságot úgy, mint Kálvin.“ Ámúlva és elragadtatva olvasta e könyvet egész Európa. Az ifjú Kálvin neve egyszerre ismertté lett Franciaországon és Svájcon kívül is s a jövő nagy emberét, a reformáció zászlótartóját látták benned Egy magyar pap, *Thúri Pál* ezt a nagy tetszéssel fogadott, magasztaló verset írta munkájára:

„A szent könyvek után, miket a nagy apostolok írtak,
Ennél szébb könyvet még soha senki sem írt.“

Kálvin 1. Ferenc francia királynak ajánlotta könyvét. Célja az volt vele, hogy egyfelől útmutatást adjon a protestánsoknak, másfelől kímélyítse a király előtt, hogy milyen az a tudomány, mely ellen olyan dühösen fenekedtek azok az őrjöngök, akik Franciaországban tüzzel-vassal pusztították e tudomány vallóit, így akart üldözött honfitársain segíteni. Az első célt el is érte. Könyvét mohón olvasták és annak igazságait gyönyörködve szívták magokba, kiváltképen a franciaiak, de bizony azoknak nehéz sorsán nem sokat változtatott. A királyt folyvást ingerelték az- evangyéliom hívei ellen a római vallás papjai.

Kálvin még egy próbát tett, hogy francia hitfelei iránt a királyt kedvezésre bírja. Olaszország *Ferrara* nevű városába utazott. E város uralkodó hercegének volt a felesége *Renata*, I. Ferenc király nagynénje. Nemeslelkű, magasztos gondolkozású nő, aki hajlandóságot mutatott a reformáció iránt. Palotájában több evangyéliomi szellemű tudósnak adott helyet; a költőket és művészket is pártolta. Mikor Kálvin Ferrarába érkezett, épen ott tartózkodott a hercegnő udvarában a protestáns szellemű, kitűnő, francia költő, *Marót Kelemen* is. Kálvin öt felbuzdította, hogy foglalja francia versekbe a biblia zsoltárait s így készítsen belőlük református énekeket; ezt a munkát Marót meg is kezdette.

Kálvin *Renata* hercegnő által igyekezett I. Ferencre hatni, hogy a francia protestánsok üldözésével hagyjon fel. A hercegnő szívesen fogadta; néhány hónapig, álnév, alatt udvarában élt és tanított, mégpedig nagy sikkerrel. Több jeles embert tértetett az evangyéliomboz, magát a hercegnőt pedig annyira meg-hódította a reformációnak, hogy mind halálig állhatatosan megmaradt Krisztus tiszta tudománya mellett, melyért később börtönt is szenvédett; Kálvin vele haláláig folyvást levelezett.

Kálvint a hitnyomozó barátok nagyon görbe szemmel nézték. Nem is nyugodtak addig, míg a vallással semmit sem

törődő ferrarai herceg engedelmével el nem fogatták. Szoros őrizet alatt indították útnak *Bologna* pápai városba, hogy ott majd ítéleznek felette. Már közel járt a csapat a városhoz, mikor hirtelen fegyveresek rontottak rá és Kálvint kiszabadították. A szabadító, aki a fegyvereseket küldötte, Renata hercegnő volt.

Kálvin ellenséges városokon keresztül menekült Olaszországból. Az égbenyúló Alpesek közt fekvő *Aosztában* megállapodott. Hivatása marasztotta, bár veszedelem környékezte. Oly apostoli buzgósággal és erővel prédikálta ott az evangéliomot, hogy a város népe elpártolt a pápától és a római egyháztól. Ellenségei ezt is észre vették és elüldözték onnan is a reformátort. A hálás aosztaik emlékoszlopot emeltek tiszteletére (1541), mely mai napig megvan.

Aosztából Párisba ment Kálvin. Ott találkozott *Antal* öccsével és *Mária* húgával. Ezekkel együtt végképen elhagyta Francziaországot, melynek igazságtalansága és kegyetlensége egészen elkeserítette. „Kiűznek engem szülőhazámból, — mondá — az idegen föld felé minden lépésem könnyeimbe kerül. De ha már az igazságnak nem lehet hazája Francziaország nem lakhatom ott én sem.“ Strasburg felé tartott megint; azonban az isteni Gondviselés más útra terelte.

3. A bujdosó új hazára lel.

Az 1536-ik év július havában egy kis átu*tazó társaság érkezett *Genfbe*. Két ifjú férfi és egy nő. Egy éjjel szándékoztak csak megszállni a városban. Az idősebb férfi középtermetű, „sovány, halvány arcú, fekete, hegyes szakállú. Magas homloka, eleven szemjárása, szigorú tekintete, arcának kifejező vonásai mély szellemre, emelkedett lélekre és vasjellemre mutattak.“ Ez volt Kálvin János. Egyik leghívebb barátja, aki Olaszországot is megjárta vele, egy volt francia kanonok várt reá a városban, hogy csatlakozzék hozzá. Ez a barátja valami isteni sugallatot nyert, melytől indíttatta, Kálvin megérkezése után, fölkereste Gént tüzes lelkű, reformátor! szellemű papját, *Fárol Vilmost* és tudatta vele, hogy ki szállott meg a városban. Fárel örömrépesve sietett Kálvinhoz, akit már nagy művéből ismert. Boldoggá tette a gondolat, hogy e rendkívüli embert láthatja és hallhatja. Egy belső hang ezt súgta neki: „*Ez az Isten embere, akit te kívánsz!*“ A hogy személyesen is megismerte és beszélt vele, mindenjárt kérte, hogy maradjon Genfben és fejezze be a város

megkezdett reformálását. Kálvin vonakodott: Nem azért jött — mondá — Genfbe; csak épen átutazik rajta testvéreivel; csendet, nyugalmat kíván; tanulmányainak akar élni. De Fárel tovább esengett neki s mikor látta, hogy kérelme és sürgetése hiábavaló, heves szavakra fakadt és megrázó hangon dörögte: „A mindenható Isten nevében mondom neked, hogy ha nem engedsz az ö hívásának, nem fogja megáldani szándékodat. Isten átka száll nyugalmadra és tanulmányaidra, ha ily nagy szükségben hátrálsz és segítségedet megvonod!“ Kálvin e szavakra megrendült. Úgy érezte, mintha csak Isten az égből a maga rettenetes karjával ragadta volna meg. Nem rugódozott tovább az ösztön ellen, hanem nyugodtan hagyta magát Isten kezétől kormányoztatni. Többé nem a magáé volt, hanem az Istené. Genfben maradt.

Genf kicsiny pont volt akkor a föld kerekségén, alig 14 ezer lakossal, de független, szabad köztársaság, mely maga kormányozta önmagát. Egy római katholikus püspök is lakott benne, aki azonban 1535 óta elvesztette hatalmát és ott is hagyta a várost. A reformáció ekkor, kivált Fárel buzgólkodása következtében, diadalt aratott. Egy szívvel-lélekkel kimondották: „A pápista vallást ezennel eltöröljük és elfogadjuk a reformált vallást, melynek alapja az evangyéliom“. Ettől kezdve a 3 tornyú, hatalmas Szent-Péter-templomban, valamint a város többi templomában is szakadatlanul a Jézus tiszta tudományát hirdették a lelkes papok.

Ám Genfben a reformáció csak külsöképen ment végbe és nem nyugodott szilárd alapon. Kívülről is, belölről is sok veszedelem fenyegette. A francia király, de főként a szavoyai herceg minden áron véget akartak venni a kis köztársaságnak és benne a reformációnak. Törekvéseiket azonban a genfi haza-fias párt meghiúsította. De a győzelem elbizakodottakká tette a párt embereit. Gonosz életre adták magokat. Azt gondolták, hogy a reformáció őket felszabadította minden korlát és minden törvény alól. Éltek tehát kényök-kedvök szerint, követték bűnös vágyaikat; ezért *libertinusoknak*, vagyis szabadosoknak nevezték el őket. Rossz példájuk sokakat vétekbe vitt. A lakosok között mindenféle bűn felburjánzott: paráználkodás, kártyázás, fényüzés, dobzódás, trágár nótázás, mértéktelen és szemérmelen tánc, s mindenek nyomában a hitetlenség, az Istennek, a templomnak, a vallásnak föl sem vevése, sőt kigúnyolása és pellengérre állítása.

Ilyen népet kellett Kálvinnak reformálni, istenfélővé, erkölcsössé tenni. Itt szelíd bánásmóddal többé boldogulni nem lehetett, mert a szelídséget a gonoszok kikacagták. Ostort kellett ragadnia, mint hajdan az Úrnak Jeruzsálemben. Ezért volt Kálvin kemény szíve és vasszigorúsága, mellyel Genfet reformálta.

Eleinte a templomban a szentírást magyarázta a népnek, majd az elhanyagolt vallásoktatásra is kiterjesztette gondját, végül mint prédikátor lépett fel olyan nagy hatással, hogy mihamar lelkésznek választották meg. Fárellel és többi paptársaival tüstént elkeseredett harcot indított a bűnök ellen. A puritán erkölcsök vallása, az ős apostoli egyház tisztasága lebegett szeme előtt. Azt akarta, hogy ne olyan külső valami legyen a reformáció, mint az új ruha, hanem hogy egész belsejében átalakítsa, istenfiúságra vezesse az embert; hogy valódi, élő keresztyén legyen belőle, tele hittel és szeretettel; hogy szívében folytonosan munkálkodjék Krisztus által az Isten, a kötelezettség rendületlen érzetében és a parancsai előtt való föltétien meghódolásban.

Nagy munkáját azzal kezdte, hogy egy kátét készített a vallásoktatásra; ezenkívül írt egy rövid *hitvallást*, melyre minden genfi polgárnak meg kellett esküdni. Azután hozzájárult az erkölcs-telenségnek gyökeres kiirtásához. Egyházi tanácsot alakított, amely a városi tanáccsal egyetértve, szigorúan gyakorolta az egyházi fegyelmet, úgy, ahogy arra Urunk Jézus Krisztus út-sította az apostolokat. (Mát. 18. 15—17.) A cégéres bűnöst az: egyházi tanács először megintette; ha ez nem használt, nyilvános bünbánatot kívánt tőle s ha ekkor sem hagyta el a bűnét, előbb az úrvacsorától tiltotta el, majd az egyházból is kirekesztette.

A vétkes Genf megrémült, érezve a Kálvin vasvesszejét. Kis ideig meglapultak a libertinusok, de aztán, kígyó módjára, ismét emelgetni kezdték fejőket. Társakat kerestek s találtak is. A sötét bűn az esztelen rajongással szövetkezett, hogy visszanyerje uralmát. Már régebben állott elő egy tévelygő felekezet. A reformációt kísérte, mint fényt az árnyék. A felekezet hívei magokat *anabaptistáknak*, vagy *újrakeresztelőknek* nevezték. Azt tanították, hogy a gyermekkeresztelelés helytelen, tehát, akiket csecsemő korukban keresztelek, azokat újra meg kell kereszteni; ezután pedig csak a felnőtteket szabad a keresztség áldásában részesíteni. De ha csak ezt hirdették volna! Veszedelmes, forradalmi eszmékkal, oktalan gondolatokkal akarták a társadalmat nem átalakítani, hanem valósággal felforgatni. A Krisztus

ezer esztendős, földi országa után epekedtek; kimondták a vagyonközösséget, a soknejűséget. Eszeveszett módon ural-kodtak, ahol hatalomra tettek szert. Genfben is megjelentek prófétáik. A libertinusoknak épen kapóra jöttek. Feltüzelték őket Kálvin ellen, aki azonban nem ijedt meg tőlük. Vitatkozásra hívta a prófétákat és fényses győzelmet aratott rajtuk. Erre a tanács kiüzte a városból a zavargókat.

A libertinusok azonban nem nyugodtak. Lassan-lassan föl-izgatták Kálvin és prédkártortársai ellen a polgárságot. Az 1538-iki tisztújításon a városi tanácsban is többségre jutottak. Ekként a hatalmat kezökbe kaparítva, azt akarták, hogy az egyházban is ők parancsoljanak. Többek között azt a rendeletet adták ki a városi tanács nevében, hogy a papok ostyával osszák az úrvacsorát, holott Kálvin és társai, az evangéliom tanítása szerint, a kenyерet fogadták el Krisztus testének jegyéül. Nem engedel-meskedtek tehát. Erre a tanács megtiltotta nekik, hogy az épen következő Húsvét vasárnapján a szószékbe lépjene. A libertinusok örömben úsztak. A Húsvétra virradó egész éjszakát iszonyú kicsapongás közt dorbázolták át. A nagy ünnepre kelvezetegész Genf lázasan várta, hogy mit csinál Kálvin? Mikor a harangok megkondultak, tódult a nép a Szent Péter templomba. Vájjon merész-e a reformátor ott megjelenni és a szószékre lépni? ... Hát merészelt. Jött nyugodtan s fölment a katedrába rettenthetetlenül. Kezdett beszélni, mint hajdan az Úr: „*óh hitetlen és elfajult nemzetseg! vájjon meddig leszek veletek, meddig szenvedlek titeket!?*“ (Máté 17. 17.) És folytattá kemény feddéssel, komoly dorgálással a bűnös dőzsölésért, istentelen mulatozásért. Végre kinyilvánította, hogy nem oszt a népnek úrvacsorát, mert érdemetlenné tette magát reá.

Micsoda felfordulás támadt erre ott az Úr szent házában! A libertinusok zajongva ugráltak fel s rohantak a szószék felé, hogy nyomban felkoncolják Kálvint. S ö állott szilárdan, mint szikla a zúgó habok között. Utoljára is elszánt barátai vitték ki a dühöngő tömeg között. Épen így járt Fárel is egy másik templomban. Másnap a tanács a lelkészeket hivatalukból letette és a városból számkivetette. „Nagyón jól van! — mondá Kálvin, mikor az ítéletről értesült. — Inkább kell engednünk Istennek, mint az embereknek. Ha embereknek szolgáltam volna, bizony most boldogtalan volnék, de mily jó, hogy annak engedelmeskedtem, aki, sohasem vonja meg az ő szolgáitól a nekik ígért jutalmat“. És nyugodtan vette kezébe újra a vándorbotot.

4. Számkivetve.

Kitaszítva a nagy világba, egyedüli oltalma és menedéke volt Kálvinnak az Úristen. Az ö szava csendült meg lelkében: „*Ne félj, csak higy! Elég neked az én kegyelmem!*“ Az Isten kegyelmében való föltétien bizodalom s e kegyelemnek mindenre elégséges volta töltötte be egészen a lelkét. Ez a kegyelem vezette most is, mintegy kézen fogva, számkivetésében.

A csendes Bázel felé irányította lépteiit. Megint arra gon-dolt, hogy ott elvonúlva, a tudománynak szenteli életét. Egy jó barátjánál, *Grineusz Simon* egyetemi tanárnál szállt meg. Grineusz hajdanában hazánkban, Budán tanított, de a reformációhoz való pártolása miatt innen kiüzték. Bázelben nem sokáig maradt Kálvin; áthívták onnan *Strasburgba*, ahol megjelenése nagy öröömöt keltett. A városi tanács tanárrá tette; az ott nagy számban lakó franciák pedig papjokká választották.

Ismét tér nyílt tehát reíformátori munkássága előtt. Hozzá is látott teljes erővel. Tanított, prédikált, az egyházat ép úgy szervezte s ép olyan szigorú fegyelem alatt tartotta, mint Géniben. Tanításai oly híresek voltak, hogy messze földről sereglettek hallgatására az akkor alapított strasburgi főiskolába. Győzelmes vitatkozásokban mérkőzött meg az evangéliomi igazságok támadóival. Ezekben a vitatkozásokban tűnt ki legjobban éles esze, bámulatos tudománya és óriási emlékező tehetsége. Hogy saját nyelvén énekeket adjon a nép ajakára, maga is kezdte francia- ról fordítgatni a zsoltárokat, a 25-iket, 46-ikat, 91-iket, 138-ikat. És szorongaltatásai között buzgón énekelték Kálvinnal a strasburgi hívek:

„Az Isten a mi reménységünk,
Álidőn reánk tör ellenségünk.
Minden háborúságinkban
Megtart erős hatalmában.
Azért a mi szívünk nem félne,
Ha az egész föld megrendülne.
És a hegyek a tengernek
Közapibe bedülnének.”

(46. zsolt. 1. v.)

Strasburgból Kálvin több olyan gyűlésre ment el, melyben arról tanácskoztak, hogy miképen lehetne a reformációt a római egyházzal összeegyeztetni és az egyházzakadást elkerülni. Ezekben a gyűléseken ismerkedett meg és kötött belső barát-

súgót *Melanchton Fileppél*, aki Luther Mártonnak volt a reformációban legnagyobb segítőtársa. Melanchtonra oly hatást tett Kálvin, hogy több dolgban inkább neki, mint Luthernek adott igazat s különösen az úrvacsoráról való tanítását egészen elfogadta. Ezért aztán titkos kálvinistának is nevezték és sokszor bántották a szigorú lutheránusok. Annyi bizonyos, hogy Melanchtonnak része van a kálvini hitnézet elterjedésében. Igazán meg-

MELANCHTON FILEP.

ható, hogy mennyire ragaszkodott ez a nagy ember Kálvinhoz, aki „az ő érkeménységűnek látszó keblében nagyon is meleg szívet hordott“. Ezzel hódított magának híveket, barátokat, akik készek voltak érte tűzbe, vízbe menni. Melanchton keserű óráiban gyakran sóhajtott fel ekképen: „Óh bárcsak fáradt fejemet Kálvin keblére hajthatnám le és olt halhatnék meg!“

Kálvin szerető szíve nagyon érezte a magános élet örömtelen voltát s élettárs után vágyakozott. A gondos háziasszonýra,

odaadó, szelíd, jő feleségre annyival nagyobb szüksége volt, mert gyakran betegeskedett; emellett anyagi zavarokkal küzdött. Ennek leginkább az volt az oka, hogy utolsó fillérét is odaadta szűkölködő hitrokainak. Sokat szenvédett türelmetlen, szenvédélyes természete miatt is, s kellett neki a lágyan simogató kéz, az édesen, szelíden csillapító szó. Mindez föltalálta egy kegyes, müveit és szép fiatal özvegyasszonyban, *Büre Idában*, akiben — az ö kívánsága szerint — a szemérmesség és erényesség egyszerűséggel, takarékkossággal és szerénységgel párosult. Vele kötött boldog házasságát egy gyermekkel áldotta meg a Gondviselés, aki azonban korán elhalt.

Mialatt Kálvin Strasburgban folytatta reformátori munkáságát, azalatt az erőskezű kormányzótól megfosztott Genfben felbomlott a jó rend. Újra felütötte fejét a romlottság és pártoskodás. A hittelenség annyira elharapózott, hogy némelyek az istenitiszteletet is feleslegesnek tartották.

Sanda szemmel néztek a lábra kapott zavart és fejetlenséget a pápa emberei, ezek közt különösen Genf előző püspöke, aki elérkezettnek hitte az időt arra, hogy a várost ismét hatalmába kerítse és a római egyházba visszatérítse. Nehány genfi polgárt el is csábított. Ezekkel és több katholikus püspökkel aztán abban állapodott meg, hogy egy visszaédesgető, mézes-mázos levelet írnak a genfiekhez. Ezt a levelet egy francia hírneves püspök, a simanyelvű és tollú *Szadolet Jakab* bibornok meg is írta. De vigyázott ám Kálvin is! Azért, hogy kiüzték Genfből, az ottani gyülekezetei továbbra is atyai szerettel ölelte keblére. Ügy gondolkozott, hogy midőn öt Isten annak élére állította, egyúttal örök húségre is kötelezte iránta. Mikor olvasta a Szadolet levelét, mert Genfből elküldték neki: elfelejtett minden méltatlanságot és tüstént egy hatalmas feleletet írt rá. Erre mondta *Luther*: „Ennek aztán már van keze, lába. Hála legyen Istennek, hogy vannak még oly férfiak, akik a pápaságnak megadják a végső döfést s amit én az Antikrisztus ellen kezdettem, azt, Isten segedelmével, véghez fogják vinni“. A Kálvin levelének olyan hatása volt, hogy Genfben a római katholikus papság minden törekvése kárba veszett.

Ettől kezdve a jobb érzelmű polgárok kezdték Kálvint visszahívogatni. Mind jobban-jobban belátták, hogy egyedül ö tud ura lenni a felfordult városnak. A nép egyre hangosabban sürgette: „Kálvin, az igaz lelkű, tudós férfiú legyen közöttünk Isten igéjének hirdetője!“ A tanács végre kimondta ünnepélyes

SZEGEDI KIS ISTVÁN.

visszahívását. Kálvin, hosszas tusakodás után, engedett. 1541 szept. 13-án érkezett Genfbe. Bevonulása valóságos diadalmenet volt. Állami dísz-követ lovagolt előtte. Jobbról-balról ezzével zajlott körülte a nép és kitörő örömmel üdvözölte. A köztársaság tanácsa a legnagyobb-tisztelettel fogadta.

5. Genf apostola.

Visszatérése után Kálvint a genfiek egy kis ideig valósággal tenyerükön hordták. A tanács és a nép versenyezve járt kedvében. A csendes Kanonok utcában, közel a Szent Péter templomhoz, nagy kert mellett, csinos lakást rendeztek be számára. Gondoskodtak tisztességes ruházatáról és fizetéséről. Kálvin nem kívánt sokat. Megelégedett a legegyszerűbb ruházzattal, eledelekkel és bútorokkal, de rajta és körülötte mindenek ragyogni kellett a tisztaságtól. Ruháján nem látszott soha egy folt, egy pecsét. Fizetése egy részét a szegényekre, leginkább üldözött, francia hitrokonaира költözött. Ezeket nagy számban fogadta be a városba s tartotta még saját lakásában is. Antal és Mária testvéreit családjukkal együtt magához vette. A nemes szív, a nagy lélek vezette ezen tetteiben.

Első dolga volt, hogy a rendet helyreállítsa, a hit- és erkölcsi életet felújítsa. E végből szigorú egyházi rendszabályokat készített s azokat, hosszas küzdelem után, a városi tanácsnak is elfogadtatta. így jött létre a *genfi református egyházalkotmány*, amely alapja lett valamennyi református egyház-alkotmánynak.

Kálvin azt hirdette, hogy az egyház független az államtól, a világi uralomtól, de mind a kettőt Isten szent akaratának kell igazgatni s mind a kettőnek, egymást kölcsönösen támogatva, arra kell törekedni, hogy Isten országát e földön megvalósítsák. Az egyházi fegyelmet, igazságszolgáltatást és a jő rendre való felvígázást a papoknak nem magokban, mint a katholikusoknál, hanem a gyülekezettel egyetemben kell gyakorolni, még pedig szigorúan, de szeretettel is, a végből, hogy a bűnös megjobbuljon. Csakis a megátalkodott gonoszokat kell kizártani végképen a hívők társaságából, hogy valahogy meg ne rontsák a tiszta és egészséges tagokat. A gyülekezet felette van az uralkodóknak, egyházi és világi elöljáróknak egyaránt. Az egyház valamennyi tiszviselőjét a gyülekezet választja. A tiszviselők, ezek között a papok is, mind egyenlők; nincs köztük se

nagyobb, se kisebb; épen ilyen egyenlőség van a hívek és a gyülekezetek között is. Az egyházban semminemű személy, vagy testület uralmának nincs helye.

Kálvin az egyházban négy hivatalt állított fel, úgymint a lelkipásztorokét, a tanítókét, a presbyterekét, akik a lelkészekkel együtt a presbiteriumot, vagy konzisztóriumot alkották és végül a diakónusokét, akik a szegényekről, nyomorultakról, betegekről és árvákról gondoskodtak.

Kálvin egyházi törvényei az élet minden körülményére kiterjeszkedtek és szigorúan megszabták nemcsak a hétköznapi és ünnepi istenitiszteleteknek, meg a szertartásoknak a rendjét, hanem még azt is, hogy miképen öltözködjenek és vígadozzanak a református hívek. Tiltva volt a drága ékszereknek, bárszony-, selyemruháknak a viselése; a telhetetlen lakmározás, költséges vendégeskedés; az illetlen tánc és szidalmazó beszéd. Bizony nem egyszer kemény fenyítéket róttak arra, aki Isten, nevét hiába vette ajakára, vagy .pazarul öltözködött, vagy, különösen bűnbánati héten, táncolni merésszelt.

El lehet képzelni, hogy ez a szigorú rend és fegyelem nem igen tetszett a kicsapongó és zabolátlan szabadosoknak. Zúgtak, forrongtak és szították az elégületlenséget. Kálvint folytonosan gúnyolták, még kutyáikat is nevezték; később pedig lázadásban törtek ki ellene, úgyhogy élete is többször veszélyben forgott. Egyszer egy előkelő, gazdag, és tekintélyes ember, városi tanácsnok, a libertinusok egyik feje, akit a reformátor bűnös 'életéért megfedett, tüzelte fel ellene a könnyen izgatható népet, amely útját állta, mikor a városi tanácsba akart menni. Dühös kifakadásokkal és iszonyú lármával rontottak reá. Ökleiket emelgették, sőt fegyvert ragadtak ellene és vérét szomjazva kiabálták, hogy most meg kell halnia! Kálvin rendületlen nyugalommal, halálmegvetéssel állott meg a dühös tömeg között és így kiáltott: „Épen azért jöttem ide, hogy feláldozzam magamat. Ha vért szomjúhoztok, ím itt vagyok, ontásatok véremet!“ És ez a csudálatos bátorság a népet egyszerre kijózanította és lefegyverezte. mindenki elhallgatott és tisztelettel nyitott útat a reformátnak, aki nyugodtan lépett be a tanács-házba. Itt hasonló támadásnak volt kitéve, de szellemével és rettenthetetlenségevel itt is győzött. „Ha kívánjátok, — mondá az ellene agyarkodóknak, — kész vagyok újra számkivetésbe menni. Hiszitek-e, hogy meg lehet menteni. Genfet az evangéliom nélkül? Emlékezzetek csak vissza azokra az állapotokra,

melyek visszahívásom előtt voltak közöttetek! Úzzetek el ismét és éljetek akként!“ De nem üzték el. Pironkodva hajlottak meg előtte.

Ez csak egy eset a sok közül arra nézve, hogy Kálvin soha nem ingadozott, félelmet nem ismert. Nem volt földi erő. hatalom és csapás, mely visszaijeszthette és útjáról eltántorít- ' háttá volna. Mert Istenben bízott; ő volt erős kővára. hiába zengedezte törhetetlen hittel a gyönyörű zsoltárt:

„Akik bíznak az Úristenben,
Nagy hiedelemmel,
Azok nem' vesznek el
Semminemű veszedelemben,
Mint a Sión hegye, megállnak,
Nem ingadoznak.”

(125. zsolt. 1. v.)

Óh pedig sok baj és fájdalom kínozta és kísértgette a nagy reformátort! Nemcsak a naponkénti méltatlan gúny és rágalom sebezte szívét, hanem a testébe adott tövis is háborgatta; az Őr is erős próbára tette, mikor 9 évi boldog házasság után szerető feleségét elvette. Keservesen kiáltott ekkor fel: „Elvesztettem életem hű társát, aki engem soha el nem hagyott volná, sem számkivetésben, sem nyomorban, sem halálban. Édes, hű segítőtársam volt ö nekem; érettem minden önfeláldozásra kész. Elalélnék, ha minden erőmet össze nem szedném, hogy fájdalmamat legyőzzem“. De legyőzte a mély bánatöt Isten segedelmével és bámulatos lelki erejével s tovább dolgozott a reformáció nagy munkáján.

A libertinusok még ezután is többször próbát' tettek megbuktatására. Nem riadtak vissza a legrútabb rágalmaktól, a durva erőszaktól és titkos összeesküvésektől sem. Az ő gyű-' lőlködő szívok és szennyes leikök illette Kálvint a legborzasztóbb vágakkal, melyekkel aztán telekürtölték a világot¹ az ő ellenségei. Tizennégy esztendeig tartott Kálvin és a libertinusok között az ádáz küzdelem, valóságos élet-halál harc, melyben Kálvin is kérlelhetetlenül csatázott ellenfeleivel. Csak így vihette' keresztül a tiszta reformációt. Egy ízben a libertinusok több föemberét, cégeres büneik miatt, eltiltotta a presbyterianum az úrasztalától. Ezek a városi tanácshoz folyamodtak, amely megengedte nekik, hogy az úrvacsorával éljenek. Hiába tiltakozott Kálvin a jogtalan beavatkozás ellen. A libertinusok, a tanács végzése értelmében, betolakodtak a templomba és beültek az első székekbe. Az egész gyülekezet visszafojtott lélegzettel leste,

mi lesz most? Kálvin szép nyugodtan, minden felindulás nélkül prédkált. Nem szolt a dologról egész a beszéd végéig, de ekkor határozottan kinyilvánította, hogy azok, akiket a presbyterianum eltiltott az úrasztalától, ne próbáljanak ahoz járulni, mert — úgymond — „történék bármí, inkább meghalunk, mintsem a Mester utasításaitól eltérve, méltatlanoknak adjuk a szent jegyeit“. A libertinusok azonban nagy elbizakodva csak azért is odamentek a szent asztalhoz. Ekkor Kálvin, kezeivel a szent jegyeket eltakarva, halálra szántan dörögte füleikbe: „Kezeimet elvághatjátok, tagjaimat szétzúzhatjátok, de arra, hogy nektek, istenteleneknek, ezen szent jegyeket odanyújtsam, soha semmi erővel nemfogtok kényszeríteni!“ A libertinusok megrettenve hallgatták s azután szégyenülten távoztak a templomból. A tanács is magába szállt és felhagyott a kényszerítéssel.

A libertinusok ellen Kálvin nemcsak erkölcsstelen életmódot kínált, hanem veszedelmes tanításai miatt is küzdött. Ezek az emberek tagadták a személyes Isten létezését, a biblia isteni eredetét, a túlvilág! életet, a jó és rossz között való különbösséget; elvetették a törvényes házasságot és a birtokot közösnek való lottákat. Kapva-kaptak mindenkin, aki csak tanításával a Kálvin reformációja ellen támadt. így lógták pártját egy spanyol orvosnak, a szentháromságot tagadó és káromló Szervét *Mihálynak*. — Ez a Szervét tudós ember volt, de nagyravágyása és nyugtalan elméje elragadta. A szentháromság megtagadása mellett néhány olyan tant is hirdetett, mely egyezett a libertinusokéval és az anabaptistáéval. Előbb a németek között akart zavart támasztani. Szidta Luthert, de különösen Melanchtont, akit az ördög fiának és Sátánnak nevezett. Miután ott elítélték, Franciaországba menekült s onnan Kálvint támadta és szidalmazta minden kigondolható módon. Egy város lakosságát magaviseletével és tanításával annyira maga ellen ingerelt, hogy annak hatósága öt halálra ítélte. Azonban a börtönből sikerült neki Genfbe szöknie. Fennen hangoztatta, hogy majd kifizeti ö Kálvint onnan! Alig ért azonban oda, elfogták és börtönbe vetették. Kevéssel előbb lön az anabaptisták miatt egy virágzó német városnak borzasztó pusztulása. Ennek a sorsa rémítette a genfieket; ezért Szervétet halálra ítélték és máglyán elevenen égették meg. Efféle türelmetlenség és kegyetlenség abban a korban általános volt és helyeslésre talált. Oh bárcsak Kálvin ebben a dologban is felületemelkedett volna az ő korának hibás felfogásán és megakadályozta volna

ezt a gyászos eseményt, melyből ellenségei mindjárt akkor és azóta mind e mai napig fegyvert kovácsolnak ellene!

A libertinusokkal folytatott, szinte emberfeletti küzdelem közepette Kálvin bámulatos erővel munkálkodott a genfi reformáció megszilárdításán. A tanításon és lelkipásztori gondozáson kívül óriási irodalmi munkásságot fejtett ki. Egész könyvtárra menő, 59 nagy kötetből álló hitvitázó iratot, tudományos értekezést, bibliamagyarázatot és prédikációt írt. Ez utóbbiak

BÉZA TÓDOR.

közül még több, mint 2 ezer hever kiadatlanul kéziratban a genfi könyvtárban. Genfben Kálvin mintegy 30 könyvsajlót állított fel. Ezek aztán csakúgy ontották mindenfelé úgy az ő, mint mások evangyéliomi iratait.

Kiváló gondot fordított az istenitiszteletre s ebben a lélekiemelő, gyülekezeti éneklésre, melyet a katholikus egyház elhanyagolt. A templomból kirekesztett minden látványosságot,

ceremóniát, oltárt, képet s külső, gépies cselekvést. Isten házát a lélekben és igazságban való imádás helyévé tette. A latin énekek helyett nemzeti nyelvű zsoltárokat adott a nép szájába. A Marót fordításait könyvben bocsátotta közre/ Nagyon megkedvelték a hívek. Amelyeket Marót le nem fordított, azokat *Béza Tódor* foglalta versekbe. Ez a költői hajlamú és nagytudományú férfiú, Párisból menekülve, 1548-ban érkezett Genfbe. Kálvin, fölismervén benne az Istenről neki küldött segítséget, legbelsőbb barátságára méltatta. Béza lelkes tanításával, tudós könyveivel és vitairataival igen nagy hasznára vált a genfi reformációnak. Kálvin őt állította az 1559-ben szervezett genfi főiskola élére, hová minden országból — így hazánkból is — tömegesen tódult a felvilágosult és tudományszomjas ifjúság. Kálvin általában nagyrabecsülte az iskolákat, melyeket az isteni tudomány kincses házainak nevezett.

A Marót és Béza zsoltárverseire Kálvin először két genfi kántorral készítettem dallamokat, melyeket később átdolgozott két hírneves francia zeneszerző. Ezeknek jobbított dallamai nyomán énekeljük ma is a zsoltárokat. Ezek a szívhez szóló, zengzetes zsoltárok hathatós eszközei lettek a reformációnak s ezreket meg ezreket vonzottak a tiszta evangyéliomhoz.

Kálvin pihenést nem ismerő munkássága által Genf lassanként megújhodott. Ellenségei, látván a felséges eredményeket, elnémultak, megbódoltak. „*A keresztyén köztársaság*“, mely néven nevezte Genfet, az egész világ bámulatát felköltötte. . Senkise fordult ott meg anélkül, hogy a legnagyobb magasztalással, sőt elragadtatással ne nyilatkozott volna a látottakról. és hallottakról.

Genf Kálvin kezei alatt valósággal „protestáns Róma lett, melyre a világ szemei irányultak.“ Vették észre a föld urai is, hogy Kálvin és a kis Genf nagyobb hatalom őnáulk. A vakbuzgó II. Fülöp, spanyol király és apósa II. Henrik, francia király (I. Ferenc fia) együttesen haddal készültek szétrombolni az „eretnek fészkét.“ De e szándékot a Gondviselés meghiúsította. Majd a libertinusokkal összejátszva, a szavoyai herceg, spanyol király és a pápa szövetkeztek Genf ellen. Kálvin ébersége és a polgárok hősi összetartása ezt a veszélyt is elhárította (1555), s a nép buzgó örömmel adott hálát „Genf védő urának, az erős Istennek, aki nem alszik és nem szunnyadozik soha.“

6. Kálvin hatása külső országokban.

Kálvin nem egyedül Genfő volt; reformátort munkássága nemcsak erre az egy városra terjedt ki. Genfben csak mintát adott arra nézve, milyennek kell lenni egy valódi keresztyén államnak és egyháznak. E minta szerint Európa legtöbb országában igyekezett meghonosítani a reformációt.

Menni nem igen ment Genfből külső országokba, de annál többet írt mindenfelé. Rengeteg sok levél maradt fenn tőle, amelyet összegyűjtöttek és több, nagy kötetben adtak ki. Pedig még egy csomó levele bizonyára el is kallódott. Leveleiből látjuk, hogy ő összeköttetésben volt hatalmas királyokkal, fejedelmekkel, hercegekkel, városi tanácsokkal épenügy, mint egyszerű tudósokkal, iskolamesterekkel és prédikátorokkal. Buzdított, tanácsolt, útasított, küldözgette szerteszét írásmagyarázatait és reformátort iratait. Hozzáfordultak az egyes országok és városok uralkodói, kormányzói és reformátorai, mikor a hitjavítást megvalósítani s az evangéliomi egyházat megalapítani és szervezni akarták.

Így történt a reformáció és a református egyház megalakulása, az ö egyenes hatása alatt, tanítványai és barátjai útján *Angolországban*, *Skótországban*, *Hollandiában* és *Lengyelországban*, ahol csakhamar ezrek, sőt milliók csatlakoztak hozzá. Az angol király VI. *Eduárd* örömmel vette iratait, és leveleit. Kálvin egyszer ezeket írta neki: „Királynak lenni igen szép, de keresztyénnek s a Krisztus országában hü alattvalónak lenni még sokkal szébb és végzetetlenül magasztosabb“. *II. Zsigmond Ágost* lengyel király is nagyon megkedvelte tanítását. Híres főművét hetenként többször kellett előtte olvasni és magyarázni.

El is terjedt ezekben az országokban a Kálvin-féle reformáció, sőt Hollandia és Skótország a genfi minta szerint fejlesztette ki úgy egyházi, mint polgári alkotmányát. Hollandia, Angol- és Skótország mind e mai napig legerősebb várai a kálvinistaságnak, ahol király és nép boldog egyetértésben vallják a Kálvintól megtisztított vallást. Angol- és Skótországban mintegy 37 millió, Hollandiában 3 millió manapság a református hívek száma. Lengyelországban azonban a sok üldözés és egyenetlenkedés miatt annyira elfogytak, hogy alig vannak néhány ezeren.

Angol- és Skótországból Kálvin hü követői a tiszta vagy puritán reformátusok Északamerikába vándorolván, evangéliumi

hitükhöz és alkotmányukhoz ott is szilárdul ragaszkodtak s azt tovább terjesztették. Ők alapították meg, Kálvin elvei szerint, az északamerikai egyesült államokszövetséget. Ma az északamerikai *egyesült államokban* és *Kanadában* az összes kálvinista felekezetek híveinek száma körülbelül 66 millió. Ezek közt kiváendorolt magyar véreink is mind több-több református gyülekezetei alkotnak és tartanak fenn. Az északamerikaiak, valamint az angolok és hollandusok gyarmataikon az egész föld kerekségén elterjesz-

tették a református vallást. A tiszta evangéliom számára ekként meghódítottak serege Délfrikában, Ázsiában és Ausztráliában meghaladja a 15 milliót.

Igen erős hatást tett Kálvin szülőhazájára *Franciaországra*. „Személyesen és levél útján folytonos összeköttetésben volt az alakuló francia református gyülekezetekkel; küldött nekik derék prédkátorokat; vigasztalta, bátorította őket; nagy tekintélyénél, tudományánál és bölcseségénél fogva a francia református egy-

ház vezetője és rendezője lett". A francia református gyülekezetek teljesen az ö hitelwei és egyházi alkotmánya szerint szervezkedtek s azon állandak, a rettenetes üldözések közt megfogyva bár, de törve nem, mind e napig. A francia kálvinisták, vagy *hugenották* mintegy 650 ezren vannak, de e maroknyi kálvinistaság szellemével, erejével és hitével méltán számot tesz és mint erjesztő kovász működik a nagy katholikus Franciaországban.

Azonban Genf legközelebbi és legszorosabb viszonyban a *svájci* vagy *helvét* városokkal és azoknak szabad köztársaságaival volt. Ezek érezték tehát legközvetetlenebbül a Kálvin reformációjának üdvös voltát. Eleinte a dicső zürichi reformátort, *Zwinglit* követték, de később mindenestől Kálvinhoz állottak. Különös érdemet szerzett e részben *Buliinger Henrik*, Zwingli utódja Zürichben. Apostoli jellemű, nagytudományú, szelidlelkű prédikátor, .hittudós és szentírásmagyarázó; Zwingli, Kálvin és Béza mellett a helvét reformációnak legtiszteltebb és legkimagsolóbb alakja, aki a reformátusok vezérlő férfiaiá Európa- szerte levelezést folytatott s áldásos munkássága az akkori egész műveit világra kiterjedt. E jeles férfiú Kálvinnal belső barátságban és egyetértésben intézte a reformáció 'ügyeit. Megírta 1562-ben Kálvin szellemében az örökbecsű *helvét hitvallást*, melyet Kálvin követői mindenfelé bevettek, vallottak, sőt több helyen, így például hazánkban is, arról nevezték magokat. E hitvallást legelőször Helvétia (Svájc) szövetséges kantonai írták alá; innen van neve. E kantonokban a hitbuzgó reformátusok mai száma mintegy 2 millió.

A helvét hitvallást a kegyes III. *Frigyes*, pfalci, német választófejedelem is bevette népével együtt. Ez a fejedelem szóval és karddal egyaránt védte a református vallást. Fővárosában: Heidelbergben, kitűnő kálvinista tanárokkal láta el az ősrégi egyetemet, ahová aztán csapatostól sietett a református fiatalok. Genf és Heidelberg lett ily módon a kálvini reformáció két világító tornya. Heidelbergben készítették (1563) a *heidelbergi kátét*, ezt a remek református hitvallást is, melyet csakhamar mindenfelé elfogadtak, magyaráztak és tanítottak iskolákban és templomokban. A pfalci reformátusokhoz többen csatlakoztak a külömböző német tartományok lakói közül. Manapság a német birodalomban lakó reformátusok számát egy pár millióra tehetjük. Az osztrák császárságban is él elszórva körülbelül 600 ezer református lélek,

7. Kálvin hatása Magyarországon és Erdélyben.

Soha meg nem szűnő hálával tartozunk Istennek, hogy nemzetünket, az ő kitudhatatlan bölcseségéből, mihamar a reformáció szép és kies mezejére vezette. Luther Márton föllépése után 30 esztendőre már az ország nagy része református volt. Aranyszájú, lánglelkű reformátorok állottak elő, akik, minden megannyi ihletett apostolok, csudálatos erővel és lelkesedéssel hirdették a tiszta evangyéliomot. Terjedt is az, mint a nap fénye s mindenfelé főimelegítelte és megvilágosította a szíveket.

A tősgyökeres magyarok között leginkább a Kálvin tanítása hódított. Először *Dévai Bíró Mátyás* kezdette hirdetni 1545 körül Debreczenben. Egy lángszavú prédikátor, akire a Szentlélek szállt s úgy beszélt, mintha kettős tüzes nyelv ült volna ajakára. Mikor tudományát öregbíteni külföldön járt, megfordult Bázellenben is, épen akkor, mikor Kálvin ott tartózkodott és világírű hagy munkáját kiadta. így szívta magába Kálvin evangyéliomi gondolatait, melyeket aztán itthon is hirdetett. Pártfogója, *Enyingi Török János*, Debreczen és Pápa földesura, a legelső kálvinista főür hazánkban. Öccse *Ferenc* s ennek fia *István* folytatták munkáját s lettek a kálvinistaság szilárd oszlopaivá.

Egy másik hatalmas követője és pártfogója volt Kálvin értelmének gróf *Petrovics Péter*, temesi bán és János Zsigmond fejedelem gyámja. Az ő védelme alatt kezdette hirdetni Dévai-val csaknem egy időben a Kálvin-féle reformációt Temesvárt és környékén *Szegedi Kiss István*, a legtudósabb magyar reformátor, aki, mint tanár és pap, egyiránt nagy sikерrel működött. Szoros összeköttetésben volt Genffel s ott főképen Béza Tódorral, aki őt „örök emlékezetre méltó bajnok“-nak nevezte s az unitáriusok ellen írt munkáját ki is adta Genfben. Később a Dunamellékén terjesztette a reformációt s az odavaló egyházakat, mint püspök igazgatta. Egyedül ennek a magyar reformátornak maradt fel korunkig teljesen hiteles arcképe. Hűséges tanítványa és a ráckevei papságban utódja, *Skaricza Máté* rajzolta.

Amit Dévai Debreczenben megkezdett, tovább folytatta azt *Kálmáncseld Sánta Márton*. Öt az Isten egyszerre világosította meg, mint Pál apostolt a damaskusi úton. Egész kánonoksaig vitte már a pápás egyházban, mikor végig hallgatott egy reformált tanító és egy szerzetes között lefolyt hitvitát. Az evangyéliomi igazság ekkor oly erővel ragadta meg, hogy tüstént

ott hagyta a kanonoki dús jövedelmet és lett belőle szegény sok viszontagságon keresztül ment, de a Krisztussal minden diadalmaskodó reformátor. A debreczeni nagytemplomból ö hánnyatta ki a szentek képeit és az összes oltárokat. Erdélyben, a Petrovics oltalma alatt, ö terjesztette el tüzes és ellenállhatlan szónoklataival a *magyar vallást*, ahogy a Kálvin tanítását neveztek, szemben a Lutherével, melyet a németek fogadtak el. Kálmáncsehit a nép Márton doktornak hívta s nagy tisztelettel vette körül. Debreczenben lehelte ki tüzelkét.

Kálmáncsehi halála után 1558-ban, két nagy reformátort hozott Debreczenbe a buzgó Török János. Az egyik volt *Szegedi Gergely*, aki Genfben is tanult, a másik *Méliusz Juhász Péter*, egy fiatal, de erős, férfias lelkű ember. Ezek rögtön nagy erővel láttak a kálvinista eklézsiák megszilárdításához. Nagyváradon 1559-ben összejöttek *Czeglédi György* ottani lelkészszel, meg *Kopácsi István* és *Dávid Ferenc* hírneves reformátortársaikkal és megszerkesztették az első magyar református hitiratot az úrvacsora igaz értelméről. Ennek alapján a János Zsigmond országában lakó lelkitanítók még abban az esztendőben megadták Marosvásárhelyen az első református zsinatot.

Méliusz, akit méltán magyar Kálvinnak nevezhetünk, 1561-ben megírta a *debreczeni hitvallást*, a következő évben pedig egy a nép számára való Aráíé-ban röviden „az egész keresztyéni tudománynak fundamentomát Kálvinusz János írása szerint“. Ugyanakkor Szegedi énekes-könyvet adott a kálvinisták kezébe. Ez énekes-könyvből aztán mindenfelé felhangzott a kegyes lelek szív szerinti buzgósága, az evangyéliom igazsága:

„A hit nélkül senki nem idvezülhet,
Mint a virág nap nélkül nem zöldülhet;
Vétkeiből ki senki nem feselhet,
Orvosságot Krisztusban ki nem nyerhet“.

Ahová az ének a szép magyar nyelven elhatott, ott megnyílt a lélek és örömmel vette az elhintett igéket. Az 1562-ik évben *Tarczalon* tartott zsinaton, melyet 1563-ban Erdélyben *Tordán* folytattak, már határozott kálvini szellem nyilatkozott meg. A vallástanításra Kálvin kátéját fogadták el a papok, hitök szabályozójául pedig a *genfi hitvallást*, melyet Béza készített. A tarczali zsinat szónoka és vezérembere volt a híres *Thúri Pál*, sajószentpéteri lelkész, aki Genfben magától Kálvinről tanulta az idvességes tudományt. Ő terjesztette a felső

megyékben fáradhatatlan buzgósággal a helvét reformációt. Társául szegődött Károlyi Gáspár, gönczi pap és kassavölgyi esperes, a derék bibliafordító, aki a gönczi zsinaton, 1566-ban, teljesen Kálvin szellemű végzéseket hozatott és paptársaival együtt elvetette az ostyát, „ezt a gonosz kenyeret“.

E közben a debreczeni reformátorok folyvást serényen munkálkodtak. Méliusz óriási erőt fejtett ki, hogy a kálvinista

MÉLIUSZ PÉTER

(Kép a Méliusz Io08-ban kiadott „Magyar Prédikációi“*-nak címlapján levő alak után van rajzolva, mely valószínűen a jeles reformátor ábrázolja)

egyházakat szervezze és megszilárdítsa. Az 1562-ik évtől kezdve, amikor tiszántúli püspök lett, éjt-napot eggyé téve harcolt, mint a Krisztusnak jó vitéze. Maga körül gyűjtötte és egyesítette nemcsak a tiszántúli, hanem a tiszáninneni és erdélyi

református papokat is. Bézával, Buliingerrel levelezett s utasításaik szerint járt el. Hatalmas, nagy urakat nyert meg, sarkalt és lelkesített, hogy birtokaikon a kálvini reformációt oltalmazzák és virágoztassák. Egy ideig János Zsigmond fejedelmet is a Kálvin értelmét vallók táborába vonta.

Az 1567-ik esztendőben egy nagy zsinatot hívott össze Debreczenbe, ahol 17 egyházmegye esperese jelent meg. Itt hitök szabályozójául a helvét hitvallást fogadták el, de egy külön magyar hitvallást is szerkesztettek. Ekkor alkották azokat a törvényeket, amelyek a református egyház szervezetére és kormányzására századokon keresztül irányadók voltak. Ettől kezdve erősödött meg és alakult ki Magyar- és Erdélyországban a kálvinista egyház, melynek ma, Isten jóvoltából, a sok nyomás és üldözés ellenére is, mintegy harmadfél millió tagja van.

7. Kálvin életének végső évei s halála.

Kálvin úgy áll előttünk, mint egy második Pál apostol. Természete, jelme, munkássága, sikerei egyaránt reá emlékeztetnek bennünket. Ugyanaz a hirtelen felloibanó vér benne, ugyanaz a bátor szókimondás és cselekvés, ugyanaz a rendíthetetlen igázságszeretet. Annyit dolgozott s oly roppant sikerrrel, hogy szinte ö is elmondhatta Pál apotollal: „*En többet munkálkodtam, mint a többiek együttvéve*“. Zwingli reformációja nem ment túl Svájc határain s idővel elenyészett. Luther reformációja leginkább a német fajta népek közt hódított. De Kálvin vallástanító munkájának áldásait mindenféle nép és élvezeti. Így tette ő a reformációt világtörténeti fontosságúvá, így lett ő világreformátor. A világon levő protestánsok harmada, 100 millió léleknél jóval több, találja lelki boldogságát a Kálvin szerint megtisztított keresztyén vallásban.

A keresztyénség hitigazságait teljesen Pál apostol szerint fogta fel és fejtette ki Kálvin. Az ember eredeti állapotáról, bűnbeeséséről, idvezítéséről, az isteni elválasztásról, vagy elővégzetről (predestináció), az úrvacsoráról, szóval a keresztyén vallás legfőbb hitcikkeiről Pál apostol értelmében tanított és magyarázott. Nagy hittani művét: „*A keresztyén vallás tanítását*“ is Pál szellemje hatja át. Ezt a művét többször kiadta és folytonosan bővítette. Ez a reformációnak legnagyobb-szerű emlékműve. Utoljára az ö bővítésével 1559-ben látott napvilágot s mint ilyen több századon át a legfőbb forrása

volt a református hitrendszernek. Ebből vettek a lelkészek, a hittudósok fegyvert, ha vitatkoztak és védekeztek; itt találtak alkalmat útbaigazítást, ha a hitélet nehéz kérdéseit kellett megfejteniük. Magyar nyelvre a dicső *Bethlen Gábor* fejedelem fordította le *Szenczi Molnár Alberttől*.

Mikor ezt a könyvét Kálvin utoljára kiadta, akkor már békességen és nagy tiszteletben élt Genfben. Szinte azt lehet mondani, hogy tekintélyével, eszével és bölcseségével ural-kodott az egyház és a köztársaság felett. Ő ezt a nagy hatalmát arra használta fel, hogy minél virágzóbbá és boldogabbá tegye Genfet. Folyvást á közzét tekintette, magának nem kívánt semmit. Volt rá eset, hogy télben nem tudott mivel füteni, mégis a közre áldozta fizetésének egy részét. Ha nagy ritkán valamely ajándékot fogadott el a tanácsról, abból sem tartott a maga részére semmit; kiosztotta lelkésztársai, bujdosó hit-sorsosai, vagy a szegények között. *Szadolet* bibornok kiváncsi volt látni ezt a hatalmas embert. Azt hitte, hogy fényes palotában, szolgáseregtől körülvéve, főpapi díszben, ragyogó gazdagság között találja, s hogy elámult, mikor egy szerény házhoz utasították, ahol kopogtatására maga az egyszerű ruhába öltözött Kálvin nyitott neki ajtót. *IV. Pius* pápa így nyilatkozott róla: „Ennek az eretnek prófétának az volt a fövereje, hogy saját dicsőségét és a pénzt soha semmibe sem vette“.

A zavargó libertinusok megsemmisítésével, 1555 után kezdődött Genf nyugalmas korszaka. De Kálvinnak azért nem volt pihenése. Akadtak tévelygő tanítók, akikkel szüntelenül kellett vitatkoznia és küzdenie. Genf boldogításáért, Isten dicsőségéért, a Krisztus anyaszentegyházáért lángoló buzgalma nyugodni soha nem hagyta. Éjjel alig aludt 4—5 órát. Kora reggeltől késő estig szakadatlanul dolgozott. Otthon rendesen egy kis asztal mellett ült, olvasott, írt vagy elmélkedett. A napot többnyire beszédek tartásával, tanítással, levelezéssel, családok lelki gondozásával, szegények és betegek látogatásával töltötte. A teendők felett minden héten hosszasan tanácskozott lelkésztársaival; vezette a presbyterium üléseit s eljárt a városi tanács gyűléseibe. Nála nélkül Genfben semmi nagyobb dolog nem történt.

Lelkének és testének hihetetlen munkássága következtében gyenge szervezete sorvadásnak indult. Isten csudája, hogy a rengeteg küzdelem, munka és teher alatt előbb össze nem omloott erőtelen porsátora. Különösen 1560 óta sokféle betegség

támadta meg; legkínzóbb volt ezek között az asztma és a főfájás,, mely lassanként fölemészette erejét. Azonban még ekkor sem lehetett rávenni, hogy kímélje magát a munkától. „Azt akarjátok, — mondá az őt kérőknek — hogy az Úr. engem heverve találjon?“

Hosszas betegségének kínjait zúgolódás nélkül türte. Imádkozott és ezt mondogatta, szemeit égre emelve: „Meddig; még Uram?!¹⁴ „Nem nyitom meg számat Uram! mivel te cselekedted ezt.“ Néha ekként sóhajtott; „Szétmorzsolsz engem. Uram!. de megnyugszom, mert a te kezdetől van ez!“ Az 1564-ik év február 6-tól kezdve, amikor utolsó, prédikációját tartotta, élete már csak haldoklä volt. Sorban elbúcsúzott a városi tanácstól,, lelkésztársaitól.: Helyére legkedvesebb barátját és segítőtársát, Bézát ajánlotta, akinek kezéből április 2-án, húsvét első.; napján utoljára vette az úrvacsorát. Ekkor már hordozható széken vitték a templomba, de azért bevárta az egész istenitisztelet végét s reszkető és alig hallható hangon énekelt a hívek seregével. Megtette végrendeletét is. Ellenségei azzal is rágalmazták, hogy nagy vagyont harácsolt össze. „Hogy én nem vagyok gazdag, — mondogatta a rút rágalmakra, — majd kitűnik halálom után, ha ezt már életben nemelyekkel nem tudom elhitetni.“ Csakugyan ki is tünt. Összes vagyona, könyveinek árat is beleszámítva, alig ment 300 talléra. Ezt jó részben *Antal* testvére s *Mária* húgának gyermekéire hagyta. De nem feledkezett meg az iskoláiról és a szegényekről sem.

Így elkészülve várta halálát, mely 1564 május 27-én este következett be. Holttestét vászonba burkolva, egyszerű fakoporsóba zárták s május 28-án, vasárnap napon délután, a közös temetőben, elhantolták az összes lelkészük, az iskola tanárai s az egész polgárság sűrű könyhullatása között. Temetése a legegyszerűbb, minden pompa nélküli volt. így hagyta meg ő maga. Azt is elrendelte, hogy ruháit, bútorait égessék el, hogy ereklyéknek ne használhassák; továbbá, hogy sírja fölé ne tegyenek semmiféle jelt. Hadd maradjon nyugvóhelye ismeretlenül, hogy a gyenge hitűk valami módon sírjához ne zarándokoljanak búcsúra! Nem is tudjuk most már, hol porladnak drága hamvai. Az egyedüli emlék, ami korunkig maradt tőle, egy fa-karosszék a Szent-Péter-templomban, melyen ülni szokott. Egykorú arc képe látható a genfi egyetemi könyvtárban. Megvan és virágzik a tőle alapított s nevéről nevezett kollégium. Megvan a székesegyház,

melyben prédkált, a városháza, hol a városatyák kikérték bölcs tanácsait. Halála 300 éves ünnepén, 1864-ben egy nagy palotát emelt emlékére Genfben a hálás utókor. Reformáció csarnokának vagy Kálvin-múzeumnak is hívják ezt s ott gyűjtögetik össze, többek közt, a nagy reformátor felmaradt kéziratait, könyveit, könyveinek sok nemzet nyelvére való fordításait, különböző arcképeit és a róla írt temérdek munkát. Most pedig, születése 400 éves fordulóján, Genfben egy hatalmas szoborműben akarják megörökíteni a reformációt. A szobormű alakjai között, Kálvin mellett, ott lesznek a kálvinista egyház legkimagaslóbb alakjai minden országból.

De minden külső jelnél maradandóban őrzik Kálvin emlékezetét az ő nagy tettei és örök alkotásai. Őrzi az egész református egyház a föld kerekségén mindenütt. Tiszteettel, hálával és kegyelettel gondolunk reá mindenkor. Áldjuk a mi kegyelmes, jó Istenünket, aki őt véghetetlen jóvoltából nekünk adta.

„Kálvin! nagy időknek egész embere!
Törhetetlen fia drága Mesterednek,
Az írás utain milliók követnek.
— Zendüljön a zsoltár:
Dicséret, dicsőség, hogy a miénk voltál!“

(Gyökössy Endre.)